Petar Korunić

Etnički i nacionalni identiteti u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću

> *Prema uobičajenoj formuli stav identiteta glasi: A=A. Taj stav važi kao vrhovni zakon mišljenja. Za koji trenutak ovaj ćemo stav pokušati promisliti. Jer s njime bismo htjeli iskusiti što identitet jest. /.../. Kao zakon mišljenja stav važi samo ako je on zakon bitka, koji glasi: svakom biću kao takvom pripada identitet, jedinstvo sa samim sobom.*
>
> M. Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja,* Zagreb, 1996., 285.

1. *Fenomen etničkoga i nacionalnog identiteta*

Kada proučavamo *fenomen etničkoga i nacionalnog identiteta*, valja pobliže upoznati ta dva bliska, a ipak različita pojma i entiteta: prvo, *etnički*, koji *stoji* uz etničke skupine i zajednice te etnički identitet, i, drugo, *nacionalni,* koji nastaje uz naciju, nacionalnu zajednicu, nacionalizam i nacionalni identitet. Važno je uočiti razliku između ta dva pojma (etničkoga i nacionalnog), te dvije zajednice (etničke i nacionalne) i ta dva kolektiviteta i identiteta (etničkoga i nacionalnog). Na njima je konstruirana kulturna i etnička raznolikost (pluralizam) kod svakog naroda. Ti su pojmovi i entiteti, ta stanja i ti odnosi neobično važni i za povijest hrvatskog naroda od srednjega vijeka do suvremenosti. Na toj spoznaji gradimo znanstvene modele i istraživanja.

Prvo, nema sumnje da su i etničke skupine i zajednice (*etnije*) te etnički identiteti trajno povezani sa čovjekom i odnosima među ljudima. Nalazimo ih u svim regijama svijeta od prapovijesti sve do suvremenosti. Od kada znamo za povijest čovječanstva, o čemu svjedoče arheološki nalazi, materijalna kultura i pisani dokumenti, svugdje nailazimo na kulturnu i etničku raznolikost. Prema tome, kulturna i etnička raznolikost (pluralizam) nije danas ništa novo: to stanje postoji u prošlosti i u suvremenom svijetu. Pritom polazimo od teorema, koji je lako dokazati, da su etničke zajednice (prvobitne protoetnije i etničke skupine) i etnički identiteti prema svom postanku starije povijesne pojave od nacija i nacionalnih identiteta. Jer su nacije, prema svojoj suvremenoj organizaciji, i nacionalni identiteti moderni fenomeni koji se izgrađuju u *epohi moderne* i modernoga građanskog društva: u 19. i 20. stoljeću. Štoviše, i nakon izgradnje moderne nacije, unutar njezine cjelovite političke zajednice i nacionalne države, postoje i dalje se izgrađuju i subetnije i subkulture te etnički identiteti. O tome postoji obimna građa u prošlosti i danas golema literatura u svijetu. To je sada u svijetu predmet sustavnih istraživanja.

Tako je bilo i na etničkome i političkom prostoru hrvatskog naroda od njegova doseljenja na teritorij rimske Dalmacije do danas. Npr., u 19. i 20. st., u razdoblju izgradnje moderne hrvatske nacije, unutar hrvatskih pokrajina, uz hrvatski narod koji se na tom prostoru organizirao i razvijao kao dominantna etnija, postoji više subetnija i subetničkih skupina te njihovih subkultura: austrijsko-njemačka, češka, mađarska, njemačka, romska, rumunjska, slovačka, slovenska, srpska, talijanska, židovska i druge. Sve zajedno (hrvatski narod i sve druge subetnije) čine stanovništvo

Trojedne Kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije), tvore kulturnu i etničku raznolikost (pluralizam) te se nalaze u veoma složenoj kulturnoj i socijalnoj interakciji. Njihove višestruke međusobne odnose i veze, a napose kulturne, etničke, privredne, političke i socijalne interakcije, još nismo temeljito istražili, a svakako ne s gledišta suvremenih znanstvenih modela i s interdisciplinarnoga gledišta.

Drugo, i nacije i nacionalne zajednice i nacionalni identiteti, kao suvremene povijesne pojave, moderni su fenomeni. Nastaju i izgrađuju se u *epohi moderne* i modernoga građanskog društva kao moderni nacionalni kolektiviteti i, ujedno, kolektivni identiteti. Pojavljuju se u Europi potkraj 18. st., s nastupom *epohe moderne* i početkom ostvarenja njezina projekta, a izgrađuju se tijekom 19. i 20. stoljeća.

Etničke i nacionalne identitete, kao dio širih društvenih identiteta, možemo promatrati kao istraživačko područje, ali i kao model koji nam služi za orijentaciju u proučavanju društvenih odnosa u pojedinim sredinama u suvremenom svijetu. Pritom, kako rekosmo, valja imati na umu da društvena, kulturna i etnička raznolikost, da tzv. kulturni i društveni pluralizam postoji u svim vremenima i prostorima, ali da su sada, u novom vijeku, organizacija etnija i njihovi međusobni odnosi posve drugačiji. Sada sve etnije (i etničke skupine i narod i nacija) imaju drugačiju društvenu organizaciju i drugačiju ulogu u modernom društvu te stvaraju posve drugačije vrijednosti u svim područjima života, a time i posve drugačije etničke, kulturne i društvene identitete.

2. *Znanstveni problemi istraživanja*

Kada je, međutim, riječ o hrvatskim prostorima, valja odgovoriti na sljedeća pitanja: jesmo li temeljito proučili nastanak i izgradnju tih modernih fenomena - i izgradnju moderne hrvatske nacije i hrvatskoga nacionalnog identiteta i nastanak nacionalnog kolektiviteta?; jesmo li na tom etničkome i političkom prostoru istražili višestruke društvene identitete (društveni pluralizam) u njihovoj međuovisnosti i, ujedno, kulturnu i etničku raznolikost (kulturni i etnički pluralizam) u prošlosti? Ne, još nismo utemeljili ta istraživanja, još nismo te fenomene istražili na razini suvremene znanosti.

Nema sumnje da ni jedna povijesna pojava u našoj prošlosti, napose u 19. i 20. st., nije izazvala toliko neizvjesnosti kao što je određenje identiteta (*osobnosti*) hrvatske nacije. S tim u vezi, ni o jednoj povijesnoj pojavi u društvenim znanostima, koje proučavaju različita područja iz povijesti hrvatskog naroda, nije iskazano toliko istraživačkih lutanja kao što je to učinjeno u proučavanju porijekla i integracije hrvatske nacije, a posebno u određenju njezina odnosa spram drugih naroda, nacija i kultura na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe.

Sve, dakako, ovisi o tome kako promatrati izgradnju nacije i konstruiranje njezina identiteta unutar kulturne i etničke raznolikosti. U većini se slučajeva polazi od gledišta da ideja nacije te nacionalna svijest i nacionalizam prethode naciji te da ideologije bitno utječu i na formiranje hrvatske nacije. Ali u tom slučaju, kada je riječ o 19. st., kada nastaju osnove moderne hrvatske nacije, taj stav izaziva silne probleme. Jer u tom razdoblju, uz hrvatski nacionalni program i hrvatstvo, suvremenici zastupaju ideologije ilirizma, južnoslavenstva, slovinstva, austroslavizma i slavens-

tva, različite ideje i programe pravaštva, narodnjaštva, liberalizma, konzervativizma, klerikalizma, unionizma, federalizma, socijaldemokracije itd. Istodobno postoje i izgrađuju se brojni etnički identiteti u Hrvatskoj: identiteti subetničkih skupina i subetnija te njihovih subkultura. Ako, međutim, imamo na umu rezultate povijesne znanosti, onda je sigurno da taj problem još nismo i ne možemo riješiti. Problem je još složeniji ako polazimo od gledišta da su i nacionalna svijest i nacija kao kolektivitet i nacionalizmi i nacionalni identiteti *trajne i nepromjenjive pojave*, stvorene *jednom za sva vremena*. U tom se slučaju nalazimo u području ideologije, ali ne i u području kritičke znanosti.

Pojava fenomena etničke obnove u suvremenom svijetu, kao i trajno prisustvo etničkih promjena i suprotnosti na svim prostorima u prošlosti te, s tim u vezi, trajno prisustvo problema istraživanja fenomena nacije i nacionalizma, potaklo je mnoge istraživače u društvenim znanostima da svestrano prouče fenomen etničkoga i nacionalnog identiteta: njegove sadržaje, elemente i funkcije. Ta je tema postala veoma aktualna i, prema mišljenju mnogih istraživača (antropologa, etnologa, filozofa, historičara, historičara umjetnosti, politologa i sociologa), danas prijeko potrebna. U suvremenoj je hrvatskoj historiografiji, međutim, taj problem gotovo posve izostao. To najbolje pokazuje 1. kongres hrvatskih historičara, održan u Zagrebu potkraj 1999. i (u nastavku) početkom ljeta 2000. godine, s (glavnom) temom *Hrvatski nacionalni i državni identitet i kontinuitet*: od svih referata samo su četiri imala u naslovu riječ *identitet*, a u jednome je, i to uzgred i simbolično, raspravljano o problemu identiteta. Dakle, problem istraživanja nacionalnog, ujedno i etničkoga identiteta nije ni postavljen niti se o njemu raspravljalo. Još gore je stanje u

suvremenoj hrvatskoj historiografiji, jer u njoj ne nalazimo, ni za jedno razdoblje iz povijesti hrvatskog naroda, sistematska istraživanja o problemu etničkog, nacionalnog i višestrukoga društvenog identiteta. No, iako se u pogledu istraživanja tih identiteta na hrvatskom prostoru nalazimo, s gledišta društvenih znanosti, gotovo na početku, ipak o tome imamo kako dovoljno izvora, tako i predradnji. Jer su tom problemu, u traganju za identitetom i porijeklom *imena Hrvata i hrvatskog naroda*, veliku pažnju posvetile mnoge generacije hrvatskih historičara. Usto valja imati na umu i dosadašnja obimna istraživanja iz područja hrvatskog jezika, književnosti, povijesti, arheologije, etnologije, povijesti umjetnosti itd.

U posljednje je vrijeme ipak, kada je riječ o društvenim znanostima, nastao određeni pomak u istraživanju etničkoga i nacionalnog identiteta te, ujedno, i u istraživanju različitih tipova identiteta uopće. Institut za migracije i narodnosti u Zagrebu organizirao je do sada dva znanstvena skupa (11. lipnja 1997. i 20. ožujka 1999. godine) pod radnim naslovom *Etnički razvitak europskih nacija: Hrvatska – Europa*, na kojima su svoja izlaganja imali mnogi istraživači iz različitih područja društvenih znanosti, a koja su objavljena u tri zbornika radova: *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*, Zagreb, 1998, *Kultura, etničnost, identitet* te *Etničnost i povijest*, Zagreb, 1999. Usto, pojavila su se još tri zbornika radova o tom problemu: *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb, 1995., izlaganja sa znanstvenog skupa održanoga 1989. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu; *Slovenci v Hrvaški*, Ljubljana, 1995., izlaganja hrvatskih i slovenskih znanstvenika sa znanstvenog skupa održanoga 1993. u Ljubljani; i *Hrvati u Sloveniji*, Zagreb, 1997., izlaganja hrvatskih i slovenskih znanstvenika sa

znanstvenog skupa održanoga 1996. u Zagrebu. Bez obzira na različiti pristup istraživača tom složenom problemu, različite poglede i različite rezultate istraživanja, kao i različitu primjenu znanstvenih teorija i modela, za našu je sredinu to znatni pomak. Usto, u zbornicima se radova navodi i obimna literatura, neophodna za svaki daljnji rad u tom području.

3. *Teorijske i metodološke osnovice*

Etnički i nacionalni identiteti, kao dio društvenih identiteta uopće, kada ih promatramo i kao individualne i kao moderne kolektivne identitete, valja istraživati najmanje na tri međusobno povezane razine:

1. Etnija i subetnija: na razini određene etnije (koja se organizirala u narodnu i/ili nacionalnu zajednicu) i određenih subetnija (subetničkih skupina unutar neke šire ili dominantne etnije), na razini, dakle, i kulturne i etničke raznolikosti.

2. Društvenih odnosa: unutar višestrukih društvenih odnosa i stanja, na razini i/ili unutar nekoga određenog društva, tj. unutar konkretnoga društvenog sistema, društvenih stanja, društvenih struktura i tzv. *društvenog pluralizma*.

3. Ljudskih i socijalnih interakcija: na razini međusobnih odnosa ljudi, odnosa koji se stvaraju i razvijaju u procesu ljudskoga rada i djelatnosti, te razvoja svijesti, osjećaja, znanja i svestranih socijalnih interakcija.

Prema tom modelu, kada i etnicitet i etnički identitet promatramo kao proces, mnogostruki se društveni i etnički i/ili nacionalni identiteti izgrađuju, neprekidno razvijaju i transformiraju (1) unutar organiziranih etnija (narodnih ili nacio-

nalnih zajednica) i subetnija, (2) na razini stalnih socijalnih promjena, unutar društvenih odnosa i stanja, tj. unutar društva, i (3) na razini međusobnih odnosa ljudi u procesu socijalnih interakcija. Na svim tim razinama, u međuovisnosti, unutar kulturne i etničke raznolikosti, ali i socijalnih interakcija, nastaje čitav niz okolnosti u kojima se izgrađuju različiti kolektiviteti ljudskih bića koji zajedno žive i rade, djeluju i organiziraju se u etničke i narodne zajednice i moderne nacije.

Tijekom tih stalnih promjena u *epohi moderne*, pod utjecajem sveobuhvatnih procesa modernizacije i integracije modernog društva u svim područjima života, nastaju nove pojave: uz individualne i skupne identitete, izgrađuju se cjeloviti kolektiviteti i kolektivni identiteti: kulturni, politički, ekonomski, etnički, nacionalni itd. Sada se ti kolektiviteti, naročito etnički i nacionalni, konstruiraju kao cjeloviti entiteti, drugačije nego li ikada do tada. Taj se etnički i nacionalni kolektivitet sada organizira (unutar novoga političkog, komunikacijskog, kulturnog, obrazovnog i ekonomskoga sustava) kao homogena cjelina i u modernome građanskom društvu, a putem nacionalnog suvereniteta, nastupa kao nacionalno jedinstveni entitet: preko tog kolektiviteta narod postupno izgrađuje nacionalno jedinstvo. Tada i etnicitet i nacionalni kolektivitet i kolektivni identitet valja promatrati kao proces stalnih socijalnih promjena.

Prema tome, u suvremenom svijetu, u *epohi moderne* i modernog društva, i društveni i etnički i nacionalni identiteti - koji se tijekom dugoga vremena izgrađuju kako unutar višestrukih međusobnih odnosa etnija (unutar etničke, narodne i nacionalne zajednice), tako i na razini društvenih odnosa i ljudske svijesti - nastaju i razviju se i kao individualna i kao kolektivna pojava. Do tada, do

moderne i izgradnje modernog društva (građanskog, civilnog, kapitalističkog, industrijskog i postindustrijskoga), ne postoje kolektiviteti - ni kulturni ni politički ni nacionalni - kao homogene i jedinstvene pojave u tom obliku i na toj razini.

Drugim riječima, unutar zajednice (etničke, narodne, nacionalne, vjerske, političke, ekonomske, kulturne, obrazovne itd.), kada identitet promatramo unutar organizirane narodne i/ili nacionalne zajednice, nositelji identiteta sada su i pojedinci/osobe i razni skupine i kolektivi i cjeloviti nacionalni kolektivitet. Isto tako unutar društva, kada identitet promatramo na razini složenih društvenih odnosa i stanja, identitet nastaje kao individualna i kolektivna pojava: unutar društvenih odnosa i socijalnih interakcija, nositelji identiteta su i pojedinci/osobe i skupine i elite, ali i kolektivi i kolektivitet.

Nacionalni kolektivitet (kao homogena i jedinstvena kulturna, obrazovna, politička, ekonomska i društvena cjelina utemeljena na modernome nacionalnom suverenitetu, unutar novoga političkog sustava) nastaje tek u razdoblju *moderne*, dakle tek u 19. i 20. stoljeću. Dakle, u epohi feudalnog, a sve do pojave modernoga društva ni kolektiviteti niti kolektivni identiteti (etnički, nacionalni, politički, teritorijalni, kulturni, privredni, pravni itd.) još nisu postigli organizacijsku cjelovitost i jedinstvo. Tek u *epohi moderne* i modernog društva, u procesu izgradnje moderne nacije i nacionalne države, nacionalni identitet se u potpunosti mijenja. Tek tada nacionalni identitet nastaje i razvija se kao kolektivna pojava, jer ga iskazuje masovniji nacionalni kolektivitet, tj. cjelokupna populacija koja se uključuje u javni život, a konstruira se unutar cjelovite političke zajednice i modernoga političkog sustava, napose

unutar moderne socijetalne zajednice, putem državne uprave, administrativnih mjera, propisa i naredbi, preko izdavanja osobnih dokumenata, općih izbora i lista, popisa stanovništva, sustava obrazovanja, moderne komunikacije, ideologije, iskazivanja lojalnosti i odanosti, interesnih skupina itd. Te nacionalne kolektivitete i kolektivne identitete valja, pak, promatrati kao proces: oni se mijenjaju s integracijom nacije te organizacijom nacionalne kulture i nacionalne države.

Prema tome, u *epohi moderne*, tijekom izgradnje modernog društva i moderne nacije, nastaju sveobuhvatni modernizacijski i integracijski procesi u području kulture, obrazovanja, kapitalističke privrede, industrijske revolucije i industrijalizacije, tehnologije, novoga političkog sistema itd. koji višestruko mijenjaju i društvo i nacionalnu zajednicu i, ujedno, sve oblike društvenih i nacionalnih identiteta. Stoga identitet sada valja promatrati: prvo, na razini izgradnje moderne nacije i, drugo, na razini modernog društva i složenih društvenih odnosa. Drugim riječima, sada, u *epohi moderne* i tijekom izgradnje modernoga građanskog društva, etnički i nacionalni identiteti stalno se mijenjaju i transformiraju unutar procesa modernizacije, integracije i interakcije. Takve odnose i takva stanja, a time i takve etničke i nacionalne identitete ne nalazimo prije *epohe moderne*.

4. *Nastanak modernih etničkih i nacionalnih identiteta u Hrvatskoj*

Međutim, za našu su temu ključna pitanja: prvo, kada i u kojim uvjetima u Habsburškoj Monarhiji počinje *epoha moderne*, tj. kada i u toj europskoj regiji, u kojoj se nalazi i

razvija i hrvatski narod, nastaju moderno razdoblje novoga vijeka, odnosno ubrzani procesi modernizacije i integracije u svim područjima života koji su u Europi, od kraja 18. st. dalje, doveli do velikih i značajnih promjena te, ujedno, i do pojave kolektivnih nacionalnih identiteta i izgradnje modernih nacija?; i, drugo, jesu li suvremenici *osjetili* to novo moderno doba? Jesu li se te promjene pojavile u hrvatskim pokrajinama i na kojoj razini? Kako je tekla modernizacija i integracija u svim područjima života u hrvatskim pokrajinama?

Prvo, kada govorimo o novome vijeku i pojavi *moderne*, o novom dobu koje je, u odnosu na prethodno razdoblje, u svim područjima života promijenilo svijet, nema spora da *epoha moderne* u Europi traje od kraja 18. do kraja 20. stoljeća. U tom razdoblju, na sveopće promjene (društvene, ekonomske, tehnološke, kapitalističke, političke, etničke i kulturne), kao i na pojačane socijalne suprotnosti i silne etničke sukobe postupno utječe ostvarenje *projekta moderne*, i to sa sljedećima najvažnijim procesima: ostvarenje ideja prosvjetiteljstva, razvitak kritičkog uma i kritičnosti u svim područjima života ljudi, nastanak i razvoj industrijske revolucije i industrijalizacije, pojava buržoaskih revolucija koje su srušile feudalizam kao globalni društveni sistem, nakon čega nastaje dugotrajni proces izgradnje modernog društva. U tom se razdoblju, u silnima socijalnim i etničkim suprotnostima, postupno ostvaruje ideja napretka: svi oblici i vrijednosti građanskih revolucija (buržoaske, industrijske, tehnološke, kapitalističke, obrazovne, kulturne, urbane, političke i nacionalne) u svakoj sredini napose i kod svakog naroda drugačije.

Drugo, ostvarenje *projekta moderne*, kao i procesi modernizacije koji pritom nastaju, postupno se iz Zapadne Europe

širi prema unutrašnjosti i prema Habsburškoj Monarhiji. Moderni europski globalni sustavi, napose sustavi kapitalističke privrede, industrijske revolucije i industrijalizacije te komunikacija, prosvjetiteljstva, romantizma, modernih obrazovanja, školstva, sudstva i uprave, prirodno-pravne teorije o državi, društvu i političkom sistemu, itd., svakako prodiru do sredine 19. st. u Monarhiju, prije svega unutar njezine zapadne polovice. Pod utjecajem tih europskih modernih globalnih sustava, ali i socijalnih promjena u Monarhiji, nastaju i narodni preporodi. No, te promjene nisu onolike i na onoj razini kao u Europi, jer njihovo ostvarenje u Monarhiji ipak *koče* feudalni društveni sistem i opća zaostalost. Napose te promjene sporo prodiru u hrvatske pokrajine. A svi narodi u Monarhiji, pa i hrvatski narod, ostvarivali su vidni napredak tek nakon što su u svojoj sredini prihvati vrijednosti europskih globalnih sustava: kulturnih, privrednih, obrazovnih i političkih.

Treće, u Habsburškoj Monarhiji, a, ujedno, i kod hrvatskog naroda, najvažnije promjene nastaju za revolucije 1848.-1849. kada je srušen feudalizam kao globalno društvo. Tada je, i u tom dijelu Europe, konačno završila duga epoha feudalnog društva. Od tada su svi narodi u Monarhiji prihvatili osnovice novoga modernog društva i unijeli ih u nacionalne programe i uveli u život, organizirajući na njima političke i društvene pokrete.

To je, stoga, na ovim prostorima, i unutar Hrvatske, početak duge epohe izgradnje modernoga građanskog i civilnog društva, epohe koja, uz stanovite prekide, traje do danas. Te su ključne promjene potakle izgradnju i razvoj posve novih osnovica (društvenih, političkih, privrednih, kulturnih i nacionalnih) na kojima izrasta posve novo doba, a potakle su i proces formiranja i organizacije nacionalnih

zajednica. Među tim osnovicama najvažnije su sljedeće: prvo, nacionalni programi, koje su napose donijeli svi narodi u Monarhiji; drugo, u tim nacionalnim programima, koji su prihvaćeni na svim razinama, od novinstva do parlamenata, traži se da svaki narod postigne kulturnu, ekonomsku i političku neovisnost unutar suverene i samostalne političke zajednice; treće, da bi se sve to postiglo, traži se preuređenje Habsburške Monarhije u (kon)federativnu demokratsku zajednicu u svemu ravnopravnih naroda. Bile su to osnovice na kojima su u drugoj polovici 19. st. nastajali nacionalni kolektiviteti (homogene i cjelovite nacije) i moderni kolektivni identiteti.

Tada su i u Hrvatskoj nastale sve te promjene, ranije nastale u Monarhiji. Pod njihovim utjecajem u Hrvatskoj nastaje veoma jaki građansko-liberalni politički pokret i posve drugačija organizacija *Trojedne Kraljevine*, koja se nastoji formirati i organizirati kao cjelovita i samostalna nacionalna zajednica, a na načelima nacionalnog suvereniteta. Nositelji promjena nastojali su je, dakle, organizirati na načelima i institucijama koje su prilagodili modernome građanskom/civilnom društvu u razvoju: na nacionalnom suverenitetu, građanskim slobodama i javnosti, slobodnima okupljanju i javnom djelovanju. Pokrenuli su političke listove te organizirali moderne političke stranke i institucije, raspisali i održali slobodne izbore za Hrvatski sabor (parlament) kao predstavničko tijelo hrvatskog naroda i organizirali sistem parlamentarizma i trodiobe vlasti, nastojeći izgraditi posve novu političku vlast i političku zajednicu. To su osnovice na kojima nastaje moderno doba, koje omogućuju modernizaciju i sveopći razvoj svakog naroda. To je početak višestrukih promjena društvenih i etničkih identiteta na svim razinama.

Upravo su tada, pod utjecajem tog hrvatskoga liberalnog političkog pokreta, nastale mnoge nacionalne vrijednosti, koje su iskazane u hrvatskome nacionalnom programu. Taj je program, čije su osnove nastale, u uvjetima feudalnog društva, već tijekom hrvatskoga narodnog preporoda od 1835. do 1847. i za revolucije 1848.-1849. godine, iznesen u hrvatskoj javnosti putem političkih listova, časopisa i brošura, preko novih građanskih/civilnih i političkih institucija. Zastupa ga Narodna stranka i političko društvo *Slavenska lipa na slavenskom jugu*, a napokon je prihvaćen u Hrvatskom saboru, ali sada kao predstavničkom tijelu u ime cjelokupnoga hrvatskog naroda. Od tada, dakle, taj nacionalni program ima legalitet nacionalnog suvereniteta i prirodnog prava. Inače, izražavao je sljedeće najvažnije zahtjeve: prvo, zahtjev za sjedinjenje svih hrvatskih pokrajina u cjelovitu političku zajednicu, u teritorijalno cjelovitu *Trojednu Kraljevinu* (Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju); drugo, zahtjev za formiranje i organizaciju *Trojedne Kraljevine* kao samostalne države hrvatskog naroda koja bi imala, u skladu s načelom nacionalnog suvereniteta, posve neovisne parlament (Hrvatski sabor), vladu i ministarstva, kao i samostalnost u područjima uprave, sudstva, privrede, obrazovanja itd. *Trojedna Kraljevina*, kao samostalna politička zajednica i država, bila bi federalna jedinica u sklopu (kon)federalne Monarhije, koja bi se organizirala kao moderna demokratska europska država.

Od svega toga, kako je poznato, za revolucije 1848.-1849. ništa nije ostvareno, jer je 1849. pobijedila kontrarevolucija. Nakon toga uslijedio je neoapsolutizam, od 1850. do 1860. godine. No, nakon sloma tog apsolutizma potkraj 1860. godine, svi su narodi u Monarhiji ponovno prihvatili nacionalne programe koji su donijeli za revolucije 1848.

godine. Ponovno su također prihvatili i temeljne vrijednosti i sustave *moderne* i modernoga građanskog društva. I hrvatski je narod ponovno prihvatio takav temeljni nacionalni, pa i politički program, nastao u Hrvatskoj za revolucije 1848.-1849. godine. Ponovno su se javile nade da se može i mora postići samostalnost i neovisnost pojedinih naroda unutar njihovih samostalnih političkih zajednica i zasebnih država. Tu je mogućnost najavila i *Listopadska diploma* iz 1860. godine, a napose ponovno pokretanje ustavnog razdoblja, bez obzira što su 1861. raspušteni nacionalni parlamenti u Monarhiji. Pa ipak, na tim se temeljima (*moderne* i modernoga građanskog društva) dalje razvija organizacija političkih i nacionalnih pokreta te cjelokupni javni život u Monarhiji. Ti su društveni i politički pokreti, do kraja 19. stoljeća, stvorili temeljne nacionalne vrijednosti u svim područjima, napose u kulturi, privredi, obrazovanju, političkom sustavu, modernoj upravi, sudstvu, školstvu itd., i *zauvijek* dali osnove za razvoj zasebnih nacija i nacionalnih identiteta. U tom je razdoblju i hrvatski narod u potpunosti utemeljio osnove zasebne hrvatske nacije i nacionalni identitet.

Prema tome, veliki utjecaj na oblikovanje nacionalnog identiteta u Hrvatskoj u 19. st. imali su: prvo, hrvatski narodni preporod (tzv. *ilirski pokret*) od 1835. do početka 1848. godine; drugo, hrvatski politički i liberalni pokret za revolucije 1848-1849. godine; treće, hrvatski politički i društveni pokret od kraja 1860. do raspada Habsburške Monarhije 1918. i, četvrto, od 1919. do 1941. godine unutar Kraljevine Jugoslavije; peto, razvoj hrvatskog naroda od 1941. do 1945. i, šesto, od 1945. do 1991. unutar socijalističke Jugoslavije; sedmo, razdoblje od

stvaranja samostalne hrvatske države 1991./1992. godine dalje.

Sve te etape i političke pokrete valja posebno proučiti. Oni su veoma važni za povijest hrvatskog naroda i nastanak moderne hrvatske nacije, kao i za njezin odnos spram drugih naroda, nacija i kultura na prostoru Srednje i Jugoistočne Europe. Bilo bi, stoga, poželjno da komparativnim putem istražimo sve oblike društvenog, etničkog i nacionalnoga identiteta. Ali, ujedno, i pojavu i razvoj svih etnija i subetničkih skupina na hrvatskome etničkom i političkom prostoru te oblikovanje njihovih etničkih i kulturnih identiteta. To je golemo znanstveno područje. Za prikaz samo osnovnih problema o tome trebalo bi objaviti znatno opsežniju raspravu, što ćemo i uraditi na drugome mjestu. Pritom svakako valja istaći da su brojne generacije *hrvatskih preporoditelja* ustrajno tragali za etničkim i nacionalnim identitetom. Učinili su to u mnogim područjima: u procesu stvaranja modernoga književnog jezika, modernih književnosti, znanosti i znanstvenih institucija, suvremene kulture, modernih politike i političkog sistema, sistema moderne države i državnosti, pravnih normi, nacionalnog suvereniteta, gospodarstva, modernih nacionalnih institucija i organizacija itd.

Sažetak

U saopćenju se raspravlja o etničkome i nacionalnom identitetu kao znanstvenom problemu. Raspravlja se, potom, i o etničkome i nacionalnom identitetu u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću, o nacionalnom identitetu u našoj historiografiji te o porijeklu i integraciji hrvatske nacije. Saopćenje predstavlja dio širih istraživanja o kulturnoj i etničkoj raznolikosti (pluralizmu) u Hrvatskoj, napose o različitim tipovima društvenih, etničkih i nacionalnih identiteta. To je veoma opsežno istraživačko područje, neobično važno za cjelokupnu povijest hrvat-

skog naroda, od srednjega vijeka do suvremenosti. Bilo bi, stoga, poželjno utemeljiti kritička istraživanja o tome te pokrenuti znanstveni projekt i časopis. Jer, iako o tome postoje neke predradnje, a dijelom je objavljena i građa, ipak ti problemi kod nas nisu istraženi, a ono malo što jest istraženo nije na razini suvremene kritičke znanosti, znanstvenih modela i teorija. Istraživanja o tome moraju biti interdisciplinarna te otvorena i drugima društvenim znanostima, napose antropologiji, etnologiji, politologiji i sociologiji. Budući se o tome kod nas do sada veoma malo pisalo, saopćenjem se, kojemu slijedi znatno opsežnija rasprava i u posebnoj knjizi o porijeklu hrvatske nacije, makar iznose neke nove teorijske osnovice i neki novi znanstveni modeli.

Zusammenfassung

In der Mitteilung werden Ausführungen über die ethnische und nationale Identität als wissenschaftliches Problem dargelegt. Es wird zudem auch über die ethnische und nationale Identität in Kroatien im 19. und 20. Jahrhundert, über die nationale Identität in unserer Historiographie sowie über den Ursprung und die Integration der kroatischen Nation verhandelt. Diese Mitteilung ist Bestandteil einer breiteren Forschung über kulturelle und ethnische Vielfältigkeit (Pluralismus) in Kroatien, besonders über verschiedene Typen von gesellschaftlichen, ethnischen und nationalen Identitäten. Das ist ein umfangreiches Forschungsgebiet von außerordentlicher Bedeutung für die gesamte Geschichte des kroatischen Volkes, vom Mittelalter bis zur heutigen Zeit. Es wäre daher wünschenswert, die betreffenden kritischen Forschungen zu begründen, ein wissenschaftliches Projekt einzuleiten und eine Fachzeitschrift zu gründen. Nämlich, obwohl bestimmte Aufsätze im Vorfeld dazu schon vorliegen und das Quellenmaterial teilweise veröffentlicht worden ist, ist diese Problematik bei uns immer noch nicht erforscht; die wenigen erforschten Teile davon entsprechen nicht dem heutigen Stand der kritischen Wissenschaft, den wissenschaftlichen Modellen und Theorien. Die Forschungen in diesem Gebiet müssen interdisziplinär und den anderen Geisteswissenschaften gegenüber - insbesondere der Anthropologie, Ethnologie, Politologie und Soziologie - offen sein. Da bei uns bisher nur wenig darüber geschrieben wurde, hat diese Mitteilung – der wesentlich breitere Ausführungen auch gesondert in einem Buch über

den Ursprung der kroatischen Nation folgen werden – mindestens einige neue theoretische Grundlagen sowie neue wissenschaftliche Modelle dargelegt.

Summary

This report discusses ethnic and national identity as a scientific problem. Furthermore, it discusses ethnic and national identity in Croatia in the 19th and 20th century, the national identity in our historiography, and the origin and integration of the Croatian nation. The report itself is a part of a broader research on cultural and ethnic diversity (pluralism) in Croatia, especially the different types of social, ethnic and national identities. It is a very complex field of research, of special importance for the whole history of the Croatian people, from the Middle Ages to modern times. Although some preliminary work has been done already, and some of the sources had already been published, these problems still have not been researched properly, or not at the level of modern critical science, scientific models and theories. It would therefore be necessary to start critical research on this subject, as well to start a scientific project and a journal. The research on this topic has to be interdisciplinary and open to other social sciences, especially anthropology, ethnology, political science and sociology. Considering how little was published on this subject matter, this report at least presents a new theoretical basis and some new scientific models, and a more comprehensive discussion will be presented in a separate book on the origin of the Croatian nation.